

## Horizontbetrachtungen

### Wetenschap en kunst in Nietzsches tweede *Unzeitgemässe Betrachtung*

#### III. Kunst

*Vom Nutzen und Nachtheil* is een cultuurkritische tekst. Deze kritische toon is bij ons niet op zijn plaats. Ze komt ons al te bekend voor. We kennen haar van de opiniepagina's van onze dagbladen. Of iemand zijn eigen cultuur positief of negatief inschat, laat ons tamelijk onverschillig. Cultuurkritiek is op zijn hoogst vermakelijk. Het is niet onze zaak. Even bekend als de strategieën en het woordgebruik van de cultuurkritiek is haar problematische karakter. Cultuurkritiek is de kritiek van het *geheel* van de *eigen* cultuur. Waar haalt de criticus zijn criterium vandaan als het gaat om het geheel waarin hij zelf inbegrepen is? De woorden van de cultuurcriticus zijn de woorden van de bekritiseerde cultuur zelf. Zo is iedere cultuurkritiek circulair.

Ontkomt Nietzsche aan deze tegenwerpingen? Dat is onzeker. Wel staat vast dat dit alleen het geval is wanneer zijn spreekwijze niet onverkort samenvalt met de 'cultuur' waarvan hij zich afzet: als de tekst werkelijk *unzeitgemäss* is. Dat kan ze slechts zijn wanneer ze niet enkel een verzet is tegen de maat van de tijd, maar bovendien zelf onder een *andere maat* valt. Zolang het *Un-* van het *Unzeitgemässe* een reactie blijft, zal ze gebonden blijven aan datgene waarvan ze zich afzet. Daarom is met de negatieve fase van de cultuurkritiek noodzakelijk een positieve verbonden. Pas vanuit de stichting van een nieuwe cultuur krijgt de vernietiging van de historische cultuur betekenis. Dan is deze niet meer louter afbraak, maar het vrijmaken van de grond voor nieuwe bebouwing.<sup>1</sup>

Is het *unzeitgemässe* karakter van *Vom Nutzen und Nachtheil* voor ons te ervaren? Is de tekst eigenlijk wel zo *unzeitgemäss* als ze pretendeert te zijn? Het is eenvoudig aan te tonen dat Nietzsche ondanks alles een kind van zijn tijd was. Zelf was hij zich hiervan terdege bewust:

... diese Abhandlung zeigt, wie ich mir nicht verbergen will, in der Unmässigkeit ihrer Kritik, in der Unreife ihrer Menschlichkeit, in dem häufigen Uebergang von Ironie zum Cynismus, von Stolz zu Skepsis, ihren modernen Charakter, den Charakter der schwachen Persönlichkeit.<sup>2</sup>

Nietzsche spreekt de taal van zijn tijd. Net zomin als wij kan hij zich daarvan zonder meer losmaken. De macht van de heersende maat laat zich niet zomaar terzijde schuiven.

[...]

In de historische epoche wordt het leven beheerst door de wetenschap. Onder deze macht ontardt het leven. Het wordt barbaars. Nietzsches verzet tegen de vanzelfsprekende heerschappij van de wetenschap heeft alleen dan zin, wanneer in zijn spreken een tegenmacht aan het woord komt. Deze

---

<sup>1</sup> Hans-Georg Gadamer, 'Die Grenzen der historischen Vernunft (1949)' in: Idem, *Gesammelte Werke X* (zesde druk; Tübingen 1990) 175 - 178, aldaar 177; Heidegger, GA 46, 121; Eugen Fink, *Nietzsches Philosophie* (Stuttgart 1960), 36; Sloterdijk, 139 - 140; Theo Meyer merkt op: '*Nietzsches 'Ästhetik' ist durch die für ihn überhaupt so symptomatische Doppeltendenz von Destruktion und Entwurf gekennzeichnet.*' Theo Meyer, *Nietzsche und die Kunst* (Basel 1993) 67.

<sup>2</sup> NN 324; Riehl, 24.

tegenmacht is de kunst. In de vorige paragraaf zagen we dat de cultuur begrepen werd als een *'Einheit des künstlerischen Stiles'*. Elders definieert Nietzsche cultuur als *'Herrschaft der Kunst über das Leben'*.<sup>3</sup> Hieruit blijkt: wanneer er inderdaad een strijd om de heerschappij over het leven plaatsvindt, dan is dat een *'Kampf von Kunst und Erkenntniss'*.<sup>4</sup>

Bij het woord kunst denken wij in eerste instantie aan de 'schone kunsten'. Kunst komen we tegen in musea, op straat en aan de muren van kantoren en woonhuizen. Ze dient ter decoratie. Artefacten die geen direct inzichtelijke functie hebben, zijn meestal kunstwerken. Inderdaad zijn we gewend kunst en cultuur in één adem te noemen. In de eerste plaats is dit een rest van de humanistische *Bildungs*-traditie waarin de cultuur als een zaak van filosofie, kunst en religie werd begrepen.<sup>5</sup> Maar al is deze traditie inmiddels min of meer afgestorven, ook nu nog hebben de schone kunsten een centrale plaats in ons cultuurbedrijf.

Uit biografisch onderzoek weten we dat Nietzsche een kunstliefhebber was. Het is algemeen bekend dat hij in zijn 'eerste periode' zijn hoop had gesteld op Wagners opera's als bakens voor een nieuwe Duitse cultuur. Nietzsche wordt dan ook wel de *Künstler-Philosoph* genoemd.<sup>6</sup> Het lijkt er op dat Nietzsche zich voor de kunsten en tegen de wetenschap engageert. Hij zet zich af tegen de verwetenschappelijking van de cultuur. Deze is begrepen als de overwoekering van de cultuur door een bepaalde culturele activiteit (de wetenschap). Nietzsche zou zich hiertegen keren door de kunst opnieuw als centrale cultuurproducent te positioneren.<sup>7</sup>

Als dit inderdaad de zin is van de *'Kampf von Kunst und Erkenntniss'*, waarover Nietzsche spreekt, dan moeten wij ons ernstig afvragen of *Vom Nutzen und Nachtheil* ons nog wel aangaat. Dit romantische ressentiment kennen wij maar al te goed. Het is de afkeer van de *Entzauberung* van de wereld en de vlucht in een reservaat van schoonheid. Maar de strijd voor de kunsten en tegen de wetenschappen is een achterhoedegevecht. Het is niet onze zaak. Wat over blijft is een cultuurkritiek die slechts *unzeitgemäss* is voor zover ze achterlijk is. Echter, zoals we hebben gezien heeft het woord wetenschap geen betrekking op een bepaald cultuurfenomeen. De wetenschap is een naam voor de verhoudingswijze. Ze betreft het 'geheel' van onze 'cultuur'. Van een reservaat voor de kunst is dan ook geen sprake. Het historische als tijdperk is totaal, of het is niets. De schone kunsten zijn dus net zo

---

<sup>3</sup> WL 889; KSA VII.513 19 [310], VII.545 23 [14].

<sup>4</sup> KSA VII.452 19 [98], VII.540 23 [8], VII.774 30 [36]; GT 20.

<sup>5</sup> Ook in NN vinden we deze drieslag. Op de verhouding tussen deze drie gaat Nietzsche in deze tekst niet in. Kunst en religie worden regelmatig samen genoemd, maar uiteindelijk krijgt de kunst de meeste aandacht. Filosofie lijkt slechts een voorbereidende rol te hebben: *'... sie kann keine Kultur schaffen / aber sie vorbereiten / oder sie erhalten / oder sie mäßigen'* Ons echter gaat het niet om de onderlinge verhouding van deze drie cultuur machten, maar om hun verhouding met hun tegenpool, de wetenschap. NN 281 - 282, 330; KSA VII.545 23 [14]; Gerard Visser, 'Inleiding' in: Idem ed., *Nietzsches cultuurkritiek in de Unzeitgemässe Betrachtungen* (Leiden 2000) 1 - 8, aldaar 5; Kaufmann, 123, 152.

<sup>6</sup> Het woord stamt van Nietzsche zelf. KSA XII.89, 2 [66]; Vgl. GT 14, 20, 24; Lacoue-Labarthe, 210.

<sup>7</sup> Zo zou het Nietzsche volgens Hayden White bijvoorbeeld gaan om de problematiek van een *'transition from music, poetry and myth into the arid worlds of science, religion, and philosophy.'* White, 371; Riehl, 55 - 57.

historisch als de wetenschappen zelf. Er is geen enkele manier om onze de bedrijvigheid van onze cultuur vanuit het verschil tussen het cultuurbedrijf en het wetenschapsbedrijf ter sprake te brengen.<sup>8</sup>

En Nietzsche wist dit maar al te goed. Het was hem volkomen duidelijk dat de kunsten heden ten dage bijzaak zijn. Kunst biedt verstrooiing en is als zodanig nuttig voor de eigenlijke cultuuruiting: de arbeid. Zij haalt de scherpe randjes van het arbeidersbestaan af. Wel moet de kunst haar plaats kennen. Zij blijft beperkt tot de *'Muße- und Verdauungsstunden'* van de werkdag.<sup>9</sup> Evenmin als met 'historie' in *Vom Nutzen und Nachtheil* een bepaalde wetenschappelijke discipline genoemd is, kan het woord 'kunst' vanuit de schone kunsten begrepen worden. Deze zijn slechts een versluiering van het werkelijke karakter van het leven. Toch houdt Nietzsche aan het woord 'kunst' vast. Om de verhouding van kunst en wetenschap te verhelderen gaan we in op het zesde hoofdstuk van *Vom Nutzen und Nachtheil*, waar Nietzsche de zogenaamde objectiviteit van de wetenschapper opponeert aan de eigenlijke objectiviteit als *'künstlerische Kraft'*.<sup>10</sup>

De wetenschap doet uitspraken over objecten. Deze uitspraken zijn objectief als datgene wat erin gezegd wordt correspondeert met het object zelf. Maar deze correspondentie is niet zomaar gegeven. Ze vergt van de wetenschapper een bepaalde houding. Het zelfbegrip van de wetenschapper wordt door Nietzsche aan de hand van een gelijkenis uitgelegd. Onder objectiviteit verstaat de wetenschapper:

... jenes ästhetisches Phänomen, jenes Losgebundensein vom persönlichen Interesse mit dem der Maler in einer stürmischen Landschaft, unter Blitz und Donner oder auf bewegter See, sein inneres Bild schaut...<sup>11</sup>

Allereerst is het opmerkelijk dat de wetenschapper tot zijn objectieve blik komt *ondanks* de stormachtige omgeving waarin hij zich bevindt. De wetenschapper zoekt geen beschutting tegen de storm. In plaats daarvan laat hij zijn oog erover gaan. Hij blijft passief. Zijn 'activiteit' is *reine Anschauung*.<sup>12</sup> De wetenschappelijke ervaringswijze is niet vanzelfsprekend. Ze komt tot stand door af te zien van de alledaagse ervaring van en omgang met de dingen. De zuiverheid van de methode vereist een uitzuivering. De onmiddellijke betekenis van de dingen wordt opgeschort. De nieuwe toegang kan vervolgens op methodisch gecontroleerde wijze tot stand gebracht worden. Dit betekent ook dat de wetenschapper *zich dient los te maken* van zijn persoonlijke interesse in het object. Natuurlijk kan deze de aanleiding zijn voor zijn onderzoek. In het onderzoek zelf echter mag ze geen

---

<sup>8</sup> Nietzsche voegt aan zijn bepaling van cultuur dan ook toe: *'diese Bezeichnung darf nicht dahin missverstanden werden, als ob es sich um den Gegensatz von Barbarei und s c h ö n e m Stile handele;'* NN 274; Th.C.W. Oudemans, 'Kunst als Wille zur Macht: Die Gestalt des Zarathustra im 21. Jahrhundert', (ongepubliceerde voordracht, internetbron: [www.filosofie.info](http://www.filosofie.info)) 5.

<sup>9</sup> NN 315; KSA VII.814 25 [12]; DS 161, 202 - 203; RW 463, 475; MA 623; Burckhardt, 308 - 309; Visser, 'De horizon van Bayreuth', 19 - 20.

<sup>10</sup> NN 292 - 293.

<sup>11</sup> NN 290.

<sup>12</sup> NN 289; 288.

enkele rol spelen. Dat moet intersubjectief zijn. Daarom begint de objectiviteit van de wetenschapper met zijn 'Subjectlosigkeit'.<sup>13</sup>

Voor onze vraagstelling is het van belang dat de objectiviteit van de wetenschap hier een *esthetisch fenomeen* wordt genoemd. De wetenschapper begrijpt zichzelf als *kunstenaar*.<sup>14</sup> Maar de kunstenaar is hier niet de schepper. Hij is zuiver contemplatief. De wetenschapper laat de feiten spreken. Door zich passief op te stellen denkt hij zich van een toegang tot het ware wezen van de dingen te verzekeren. Maar volgens Nietzsche is deze garantie niet gegeven. Zij berust op de illusie dat in de gereinigde blik van de wetenschapper het ding zelf en het *Bild* dat hij daarvan heeft, corresponderen. De juist gerichte blik zou tot in het wezen der dingen doordringen. Maar het is maar de vraag of de mens over een dergelijk vermogen beschikt. Nietzsche noemt het een *Aberglaube* dat

... das Bild, welches die Dinge in einem solchermaassen gestimmten Menschen zeigen, das empirische Wesen der Dinge wiedergebe. Oder sollten sich in jenen Moment die Dinge gleichsam durch ihre eigene Thätigkeit auf einem reinen Passivum abzeichnen, abkonterfeien, abphotographiren?<sup>15</sup>

In *Ueber Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne*, een tekst die een half jaar voor *Vom Nutzen und Nachtheil* ontstond, schrijft Nietzsche:

Ueberhaupt aber scheint mir die richtige Perception - das würde heissen der adäquate Ausdruck eines Objekts im Subjekt - ein widerspruchvolles Unding; denn zwischen zwei absolut verschiedenen Sphären wie zwischen Subjekt und Objekt giebt es keine Causalität, keine Richtigkeit, keinen Ausdruck, sondern höchstens ein ästhetisches Verhalten, ...<sup>16</sup>

Objectiviteit wordt terecht als een '*künstlerische Kraft*' begrepen.<sup>17</sup> Maar deze esthetiek heeft een totaal ander karakter dan de wetenschapper het doet voorkomen. Het is geen passieve contemplatie, maar daadkrachtige schepping.<sup>18</sup>

De wetenschappelijke blik is oneindig veel scherper dan de alledaagse. Dit is niet in de eerste plaats het gevolg van instrumenten als de telescoop of de microscoop, maar van de wetenschappelijke methode. Deze lijkt te ontsnappen aan de alledaagse gegevenheid van de dingen - om door te kunnen dringen tot hun eigenlijke wezen. Maar volgens Nietzsche is het vertrouwen van de wetenschapper in de toegankelijkheid van het wezen van de dingen een illusie. Voordat wat dan ook kan worden vastgesteld over een object, moet allereerst worden vastgesteld wat überhaupt als object geldt. De 'objectiviteit' van het object is dus geen gegeven, ze moet gesteld worden. Ze heeft een

<sup>13</sup> NN 284, 293; vgl. 'Selbstlosigkeit' 309.

<sup>14</sup> Een vroegere versie van deze passage loopt verder: 'Man verlangt also auch vom Historiker die künstlerische Beschaulichkeit...' KSA XIV.69.

<sup>15</sup> NN 290. Ook wel 'Illusion' en 'Mythologie'.

<sup>16</sup> WL 884.

<sup>17</sup> NN 293; 'künstlerische Potenz' 292.

<sup>18</sup> Zoals Herman Siemens terecht opmerkt is de 'Betrachtung' uit de titel dus geen 'louter theoretisch begripen'. Het is een vooruitblik naar een horizon die er nog niet is. Herman Siemens, 'Agonale configuraties in de Unzeitgemässe Betrachtungen: Duitsers, Grieken en de Übertragung van culturen in het vroege denken van Nietzsche' in: Gerard Visser ed., *Nietzsches cultuurkritiek in de Unzeitgemässe Betrachtungen* (Leiden 2000) 55 - 84, aldaar 56 - 57; KSA VII.698 29[159]; Th. Meyer, 68.

ontwerpkarakter. In de objectieve blik speelt een '*Compositionsmoment allerhöchsten Art*'.<sup>19</sup> Dit is de objectiviteit als '*positive Eigenschaft*'<sup>20</sup>: een in elkaar overgaan van waarneming en eenheidsschepping in één blik. Deze blik is de blik van de kunstenaar.<sup>21</sup>

Ook de historie als verhoudingswijze tot het verleden is eigenlijk *kunst*.<sup>22</sup> Ze is *Bildung*.<sup>23</sup> De eigenlijke taak van de historicus ligt niet in het verzamelen van zoveel mogelijk gegevens, maar daarin dat hij zijn gegevens tot een nieuw geheel weet te verweven. Dit geheel ligt niet - zoals de wetenschapper meent - in de dingen zelf. Het moet erin gelegd worden. Het vergt '*die stille Arbeit des Dramatikers; nämlich Alles aneinander denken, das Vereinzelte zum Ganzen weben*'.<sup>24</sup> Daarmee verandert ook de betekenis van de historie voor het leven. De waarde van het *Drama* dat de historicus presenteert, ligt niet in haar '*allgemeinen Gedanken*'. Het algemene is het domein van de statistiek. Deze leidt uit de vele gevallen de algemene '*Bewegungsgesetzen*' af.<sup>25</sup> Maar hoe regelmatig en uniform de geschiedenis ook moge zijn, hierin kan de eigenlijke waarde van de geschiedenis niet gelegen zijn. De verhouding tot het verleden heeft pas zin, wanneer het de historicus lukt

... ein bekanntes, vielleicht gewöhnliches Thema, eine Alltags - Melodie geistreich zu umschreiben, zu erheben, zum umfassenden Symbol zu steigern und so in dem Original-Thema eine ganze Welt von Tiefsinn, Macht und Schönheit ahnen zu lassen.<sup>26</sup>

De ware historicus weet de disparate gebeurtenissen op zodanige wijze met elkaar te verbinden dat ze als alomvattend symbool kunnen dienen, dat een '*ganze Welt*' oproept. Door hun compositie krijgen zij een weidsere betekenis. De historie in eigenlijke zin laat een nieuwe horizon oplichten. Zij is de kiem van een nieuwe cultuur.<sup>27</sup>

Bij het scheppen van een cultuur is ook mijn *eigen identiteit* is in het geding. [...] Ik ben een mens. Volgens Nietzsche heeft de moderne mens zijn menselijkheid verloren. In plaats van mensen zijn wij

---

<sup>19</sup> NN 290.

<sup>20</sup> NN 292.

<sup>21</sup> De kenschets van de objectiviteit als *positive Eigenschaft* en als *Compositionsmoment* wijst op het stellende karakter ervan. Op de vraag waarom de wetenschappelijke verhouding tot de dingen – ondanks haar succes – volgens Nietzsche niettemin onempirisch is, gaan we in de volgende paragraaf verder in. NN 289 - 293; WL 880, 883 - 884.

<sup>22</sup> Volgens Sloterdijk heeft Nietzsche dit exemplarisch laten zien in zijn *Geburt der Tragödie*: '*er hat es sich, wenn auch um einen hohen Preis, geleistet, als Wissenschaftler Künstler zu sein und als Künstler Wissenschaftler.*' Sloterdijk, 34.

<sup>23</sup> Ludwig Geijssen wijst er terecht op dat alle Nederlandse vertaalalternatieven ('scholing', 'vorming', 'opleiding', '(algemene) ontwikkeling', 'culturele bagage', 'eruditie') tekort schieten. 'Vorming komt het dichtst bij onze lezing van het woord, omdat het de nadruk legt op het *kunstkarakter*. Het adjectief 'geestelijke', dat door Gerard Visser wordt toegevoegd, laten wij weg omdat het verwarring zou kunnen scheppen. Geijssen, 'Dionysos', 86, 89; Visser, 'Inleiding', 5. In een ontwerp voor wat dan nog de *Bayreuther Horizontbetrachtungen* heet, schrijft Nietzsche: '*Hauptsatz: Es giebt keine deutsche Bildung, weil es noch keinen deutschen Kunststil giebt.*' KSA VII.505 19[274].

<sup>24</sup> NN 290; Nehamas, 236; Bulhof-Rutgers, 50 - 51.

<sup>25</sup> NN 320.

<sup>26</sup> NN 292; Bambach, 263.

<sup>27</sup> NN 332; KSA VII.545 23 [14].

'*menschenähnliche Aggregate*'<sup>28</sup> en '*historische Bildungsgebilde*'.<sup>29</sup> Maar dit is geen probleem. Met onze menswetenschappen komen wij steeds meer te weten over de mens. Onze eigen menselijkheid verandert daarmee niet. Deze is, leren wij uit het darwinisme, het resultaat van een miljoenen jaren durend proces. Het is zinloos zich hiertegen te verzetten. Sommigen gaan zelfs nog verder en verklaren de mens zoals hij nu is als het eindpunt en de voleinding van de geschiedenis van de mensheid. In een lang proces wordt de menselijkheid van de mens meer en meer verwerkelijkt tot de menselijkste mens een feit is: de moderne mens.<sup>30</sup>

Hoe dan ook, de moderne mens beweegt zich onbezorgd in de '*ererbten, angestammten Natur*'.<sup>31</sup> Deze wordt als onveranderlijke noodzaak of zelfs als voleinding gerechtvaardigd. Maar Nietzsche wijst deze zienswijze scherp van de hand: '*Nein, das Ziel der Menschheit kann nicht am Ende liegen, sondern nur in ihren höchsten Exemplaren.*'<sup>32</sup> Deze hoogste exemplaren zijn niet best gelukke uitdrukkingen van de ,mensheid'. Ze zijn geen voortzettingen of eindresultaten van een proces. Ze zijn de uitzonderingsgevallen waarin het proces doorbroken wordt en de menselijkheid van de mens een hoger plan bereikt.<sup>33</sup> Nietzsche noemt deze enkelingen '*eine Art von Brücke über den wüsten Strom des Werdens*'.<sup>34</sup> Over deze brug krijgt het wezen van de mens een nieuwe betekenis. De mens krijgt een nieuwe natuur. Ten opzichte van deze '*zweite Natur*'<sup>35</sup> is datgene wat de mens was nu tot '*erste Natur*' gedegradeerd.<sup>36</sup>

De cruciale omslag ligt in het woord *Ziel*. De hegelianen meenden dat het *Ziel* der mensheid als de voleinding van het *Weltprozess* begrepen moest worden. De teleologische gang van de geschiedenis leidt onvermijdelijk tot de moderne mens, die uitroept: "*wir sind am Ziele, wir sind das Ziel, wir sind die vollendete Natur*".<sup>37</sup> Maar voor Nietzsche ligt het doel niet aan het eind van een proces, het moet *gesteld* worden.<sup>38</sup> Het is de *opgave* die de enkeling zichzelf stelt. Deze kan zich niet meer verschuilen achter algemeenheden als "*Welt*" of "*Menschheit*". Wat de wereld kan zijn, wat de mens kan zijn moet nog vastgesteld worden. De menselijkheid van de mens is geen vaststaand gegeven, maar moet telkens opnieuw bevestigd worden. Alleen in die voortdurende kunstmatige verheffing bestaat datgene *wat een mens is*.

---

<sup>28</sup> NN 332; 324.

<sup>29</sup> NN 283.

<sup>30</sup> NN 312 - 313.

<sup>31</sup> NN 270.

<sup>32</sup> NN 317; SE 374 – 375.

<sup>33</sup> NN 311: "*Nicht ihr Geschlecht zu Grabe zu tragen, sondern ein neues Geschlecht zu begründen - das treibt sie unablässig vorwärts: und wenn sie selbst als Spätlinge geboren werden, - es giebt eine Art zu leben, dies vergessen zu machen; - die kommenden Geschlechter werden sie nur als Erstlinge kennen.*"

<sup>34</sup> NN 317.

<sup>35</sup> NN 270.

<sup>36</sup> Om de vanzelfsprekendheid van de moderne mens te doorbreken, wijst Nietzsche erop dat ook deze aanvankelijk een tweede natuur was. NN 270, 272, 274.

<sup>37</sup> NN 313.

<sup>38</sup> NN 294 - 295, 306 – 307.

De taak om als kunstenaar het wezen van de mens op een hoger plan te brengen, valt de enkeling toe. Het is zijn missie: *'den Begriff "Mensch" weiter auszuspannen und schöner zu erfüllen'*.<sup>39</sup>

Wozu die "Welt" da ist, wozu die "Menschheit" da ist, soll uns einstweilen gar nicht kümmern, ... aber wozu du Einzelner da bist, das frage dich, und wenn es dir Keiner sagen kann, so versuche es nur einmal, den Sinn deines Daseins gleichsam a posteriori zu rechtfertigen, dadurch dass du dir selber einen Zweck, ein Ziel, ein "Dazu" vorsetzest, ein hohes und edles "Dazu". Gehe nur an ihm zu Grunde - ich weiss keinen besseren Lebenszweck als am Grossen und Unmöglichen, animae magnae prodigus, zu Grunde zu gehen.<sup>40</sup>

Het *Wozu* van het leven van de enkeling is geen gegeven, het moet door hem zelf *a posteriori* vastgesteld worden. De enkeling stelt zich een nieuw doel. Daarmee verandert de betekenis van zijn bestaan. Hij scheidt *zichzelf*. Wie hij is, staat niet langer als vanzelfsprekend vast, maar komt in het licht te staan van een hogere bestaanswijze. Daarom is de stichting van een nieuwe cultuur, als het scheppen van een geheel waarbinnen het eigen bestaan een nieuwe betekenis krijgt, het scheppen van een *'neuen und verbesserten Physis'*.<sup>41</sup>

De woorden cultuur en natuur zijn bij Nietzsche niet geopponeed. Met de (menselijke) cultuur houdt de natuur niet op. Integendeel, iedere nieuwe cultuur is een vernieuwing en verbetering *van de natuur zelf*. De mens als *maître et possesseur de la nature* is een fictie. Niet omdat de menselijke inrichting van de aarde oppervlakkig zou zijn, maar omdat deze inrichting een zelfverheffing van de natuur is - via de mens. De macht van de natuur reikt over de mens heen. *'Wir wissen alle nicht, wie tief und hoch die Physis reicht.'*<sup>42</sup> Cultuur is dan ook niet specifiek menselijk. De levende natuur is als organische wezenlijk 'cultureel'. Daarmee is ook kunst in eigenlijke zin - dat wil zeggen als organisatie van het veelvormige tot een geheel - een wezenlijk aspect van al het levende. Nietzsche ziet hier een taak voor een *'höhere Physiologie'*. Deze moet duidelijk maken *'daß mit dem Organischen auch das Künstlerische beginnt.'*<sup>43</sup>

Toch zijn cultuur en natuur niet identiek. De cultuur is steeds een *nieuwe* natuur. Het nieuwe was er nog niet. Maar het nieuwe van de nieuwe natuur is niet het louter nieuwe. Zoals we hebben gezien is het louter nieuwe - het object van de *Neugier* - uiteindelijk steeds hetzelfde. Ook is het werkelijk nieuwe niet de 'verwerkelijking' van een voorgegeven mogelijkheid. De ziekte waarvan Nietzsche spreekt is geen vervreemding die teruggedraaid moet worden. Nee, het nieuwe is het hogere. Het is een *Verbesserung*. In de cultuur stijgt de natuur boven zichzelf uit. Of deze sprong naar een hoger

---

<sup>39</sup> Dit is de *'Grundgedanke im Glauben an die Humanität'* NN 295; 331; In een latere brief schrijft Nietzsche: *'Was geht es mich an, wenn meine Freunde behaupten, diese meine jetzige „Freigeisterei“ sei ein excentrischer, mit den Zaehnen festgehaltener Entschluß und meiner eigenen Neigung abgerungen und angezwungen? Gut, es mag eine „zweite Natur“ sein: aber ich will schon noch beweisen, daß ich mit dieser zweiten Natur erst in den eigentlichen Besitz meiner ersten Natur getreten bin.'* Brief aan Hans von Buelow, Anfang Dezember 1882 KGB III/1 Nr. 344 p. 290.

<sup>40</sup> NN 319.

<sup>41</sup> NN 334.

<sup>42</sup> Descartes, *Discours de la méthode*, sixième partie; KSA VII.408 16 [42]; Gerard Visser, 'Inleiding' 5 - 6.

<sup>43</sup> KSA VII.436 19 [50].

niveau lukt en waar deze sprong eindigt, is van tevoren niet te voorspellen. Onder de heersende maat is de nieuwe maat 'onmogelijk'.<sup>44</sup>

Hier ligt het verschil tussen de filosoof (als kunstenaar) en de wetenschapper. Nietzsche brengt dit in een tekst over de voorplatoonse filosofen ter sprake in een gelijkenis. Twee wandelaars, de filosoof en de wetenschapper, staan aan de oever van een wilde, stenen met zich meeslepende, bosbeek.

... der Eine springt leichtfüßig hinüber, die Steine benutzend und sich auf ihnen immer weiter schwingend, ob sie auch jäh unter ihm in die Tiefe sinken. Der Andere steht alle Augenblicke hülflos da, er muß sich erst Fundamente bauen, die seine schweren, bedächtigen Schritt ertragen, mitunter geht dies nicht, und dann hilft ihm kein Gott über den Bach.<sup>45</sup>

De wetenschapper eist zekerheid. Hij schrijdt bedachtzaam voorwaarts. Zijn *Fortschritt* vergt een langdurig cumulatief proces waarbij steeds meer kennis verzameld wordt. Maar op deze manier komt hij nooit aan de overkant. Hij blijft gebonden aan de gegeven mogelijkheden. De wetenschappelijke denkwijze wordt door Nietzsche het '*rechnende und abmessende Denken*' genoemd. Ze meet de werkelijkheid op. Maar de maat waaraan zij de werkelijkheid afmeet, staat daarbij zelf niet ter discussie. Deze wordt als vanzelfsprekend gegeven beschouwd en wordt bovendien met de autoriteit bekleed een adequate 'afbeelding' van de werkelijke aard der dingen te zijn. De filosoof als kunstenaar daarentegen springt vooruit zonder zich om fundamente en zekerheden te bekommeren. Hij springt '*von Möglichkeit zu Möglichkeit*'. Van de andere mogelijkheden heeft hij geen *a priori* kennis. De andere oever *is er nog niet*. Voor zover zijn sprong gericht is, kan dat slechts zijn door een '*verheissende Ahnung*'.<sup>46</sup>

Het stichten van de nieuwe natuur is *zelfschepping*. Dit is noch zelfverwerkelijking, noch egoïstische zelfvermeerdering, maar het is '*von sich Besitz ergreifen*'.<sup>47</sup> Het is de opening van een nieuwe mogelijkheid waarbinnen wat ik zelf ben een ander aanzien krijgt. Dit vergt de kracht van de sterke persoonlijkheid. Deze is in staat zichzelf *vorm te geven*. Hij is de kunstenaar die zijn eigen leven een nieuwe betekenis geeft.<sup>48</sup> Deze mogelijkheid is alleen gegeven wanneer het mij lukt om de plaats te zijn waar een nieuw maatgevend geheel, een nieuwe horizon, verschijnt. Daarom is het vermogen tot zelftoe-eigening tegelijkertijd het vermogen zich een wereld toe te eigenen.

Dit vermogen noemt Nietzsche *plastische Kraft*. Het is het vermogen '*aus sich heraus eigenartig zu wachsen, Vergangenes und Fremdes umzubilden und einzuverleiben, Wunden auszuheilen,*

---

<sup>44</sup> In *Schopenhauer als Erzieher* noemt Nietzsche de cultuur een '*verklärte Physis*'. SE 362; 382; KSA VII.425 19 [28]; Burckhardt, 319.

<sup>45</sup> TZ 814.

<sup>46</sup> NN 331; ook wel '*Liebe*' (NN 254, 304), '*Glaube*' (NN 277, 323), '*Hoffnung*' (NN 277, 304, 332), en '*Vertrauen*' (NN 324); In TZ wordt de *Ahnung* begrepen als de de kenwijze van de *Phantasie*, '*eine fremde, unlogische Macht*'. Haar vermogen ligt in het '*blitzartige Erfassen und Beleuchten von Ähnlichkeiten*'. Dat wil zeggen: ze ziet het verdeelde plotseling binnen een nieuwe maat, waardoor het als *hetzelfde* verschijnt. TZ 813 - 814; VP 234 - 235.

<sup>47</sup> NN 333.

<sup>48</sup> NN 276.

*Verlorenes zu ersetzen, zerbrochene Formen aus sich nachzuformen.*<sup>49</sup> Wie over voldoende kracht beschikt, wordt door het vreemde niet overweldigd. Hij weet het in te lijven. Hij schrijft het de maat voor. Ten aanzien van het verleden bijvoorbeeld, merkt Nietzsche op dat alleen de sterke persoonlijkheid in staat is *'die Vergangenheit an sich zu messen.*<sup>50</sup> Hij legt zich niet neer bij zijn eigen natuur zoals die hem door de overerving uit de geschiedenis is toebedeeld, maar begrijpt deze als *'anzueignende Erbschaft'*.<sup>51</sup>

De *plastische Kraft* is het vermogen zichzelf te *bilden*. Het is het organisatievermogen van de kunst. De wetenschap ontbeert dit vermogen. Daarom heeft de moderne mens een zwakke persoonlijkheid.<sup>52</sup> Hij onderwerpt zich aan de wetten, *'die einmal die allgemeine Hast und sodann die allgemeine Bequemlichkeits-Sucht vorschreiben.*<sup>53</sup> Het algemeen geldende geldt hem als de eigenlijke maat voor zijn bestaan. Door zijn *zeitgemässe* karakter voelt hij zich in zijn bestaan gerechtvaardigd. In feite echter is hij zwak.: hij laat zich de maat voorschrijven. Daarmee heeft hij de macht over zichzelf verloren.<sup>54</sup>

De moderne mens mist daadkracht. Zolang de wetenschap heerst, staat de geschiedenis in eigenlijke zin stil. Dat betekent niet dat er niets gebeurt. In tegendeel: de wetenschap is rusteloos.<sup>55</sup> Haar tomeloze nieuwsgierigheid kent geen eindpunt. Ze drijft zichzelf voortdurend voorwaarts. Toch meent Nietzsche dat er in al deze bedrijvigheid geen sprake is van een *That* of een *Geschehen* in eigenlijke zin.<sup>56</sup> Hij maakt een verschil tussen de bedrijvigheid van de wetenschap en de daadkracht van de kunst.<sup>57</sup>

De wetenschapper is in het beste geval een arbeider<sup>58</sup>, in het slechtste een slaaf. De wetenschap heeft het aanzien van een fabriek gekregen.<sup>59</sup> De gelijkstelling van wetenschap met de productiewerkzaamheden in de fabriek is geen willekeurige metafoor. Het is het aanzien van de wetenschap onder de maat van het historische tijdperk. Wie de wetenschap heden ten dage ter sprake wil brengen, ziet zich gedwongen in deze woorden te spreken. Nietzsche schrijft:

---

<sup>49</sup> NN 251.

<sup>50</sup> NN 283.

<sup>51</sup> NN 307; 270, 293 - 294; Davey, 332 - 333. Deze toe-eigening wordt door Nietzsche steevast als *inlijving* begrepen. Het ontbreekt de moderne mens aan een gezonde vertering. Hij is niet in staat het vreemde bij zich in te lijven. In plaats daarvan sleept hij een *'ungeheure Menge von unverdaulichen Wissenssteine'* (NN 272) met zich mee. De sterke persoonlijkheid is in staat het verleden *'zu Blut um[zu]schaffen'* (NN 251), en zich ervan *'wie einer kräftigen Nahrung zu bedienen'* (NN 329).

<sup>52</sup> NN 272, 274, 276.

<sup>53</sup> NN 275.

<sup>54</sup> NN 285. Zoals eerder opgemerkt ligt in de 'verklaring' van deze krachteloosheid een duidelijke cirkel. Enerzijds vernietigt de wetenschap door haar overmatige nieuwsgierigheid de *plastische Kraft*, anderzijds is de toestroom van nieuwe kennis slechts overmatig voor zover de *plastische Kraft* tekortschiet. Uit deze cirkel blijkt opnieuw dat het hier gaat om een omwenteling van de maatgevende horizon waarbinnen zowel de mens als het werkelijke gevoegd zijn.

<sup>55</sup> NN 272, 329.

<sup>56</sup> NN 280, 284 - 285.

<sup>57</sup> NN 258; Van Tongeren e.a., *Nietzsche Wörterbuch*, 92 - 93.

<sup>58</sup> NN 294; DS 205.

<sup>59</sup> DS 202; KSA VII.298 9 [64]: *"Die Fabrik herrscht. Der Mensch wird Schraube."*

Ich bedaure es, dass man schon nöthig hat, sich des sprachlichen Jargons der Slavenhalter und Arbeitgeber zur Bezeichnung solcher Verhältnisse zu bedienen...: aber unwillkürlich drängen sich die Worte „Fabrik, Arbeitsmarkt, Angebot, Nutzbarmachung“ - und wie all die Hülfszeitwörter des Egoismus lauten - auf die Lippen, wenn man die jüngste Generation der Gelehrten schildern will.<sup>60</sup>

Het gelijke van deze gelijkstelling is gelegen in het karakter van deze arbeid. In beide gevallen gaat het om arbeid die zo snel mogelijk vruchten moet afwerpen. Deze haast is een teken van het karakter van de productie. Die is niet zinvol, dat wil zeggen gericht op een *doel*, maar is gericht op *productievermeerdering*. Om de productiviteit te verhogen is specialisering noodzakelijk. De moderne geleerde is altijd een specialist. Ook daarin lijkt hij op de fabrieksarbeider, '*der, sein Leben lang, nichts anderes macht als eine bestimmte Schraube oder Handhabe, zu einem bestimmten Werkzeug oder zu einer Maschine, worin er dann freilich eine unglaubliche Virtuosität erlangt.*'<sup>61</sup>

Maar in al deze bedrijvigheid blijft alles wezenlijk bij het oude. De impotentie van de wetenschapper is het onvermogen een verschil te maken. Niet iedere handeling is een daad. Pas wanneer een daad van een '*erhöhte Praxis*'<sup>62</sup> blijkt geeft, is ze de stichting van een nieuwe, verbeterde natuur.<sup>63</sup> Deze daad heeft twee aspecten. Allereerst is ze de vernietiging van het oude. Iedere schepping moet de heerschappij van de oude maat doorbreken.<sup>64</sup> Daarvoor is strijd nodig.<sup>65</sup> Deze strijd echter heeft alleen maar zin wanneer de heerschappij van het oude wordt aangevochten in naam van een nieuwe macht. Daarom is de strijd altijd pas mogelijk vanuit de schepping van een nieuwe natuur.<sup>66</sup> Deze nieuwe maatgevende horizon wordt niet bereikt vanuit het oude. Ze vergt een sprong.

Voor deze sprong is grote kracht nodig. Het is de sprong vanuit de eigen menselijkheid naar iets hogers. Allereerst moet deze sprong zich van de bodem waarop hij tot nog toe stond afzetten. De horizon (of de afwezigheid daarvan) waarin tot nu toe geleefd werd, moet achtergelaten worden. De '*Grenzsteine*'<sup>67</sup> die de omgeving bepaalden waarbinnen de wereld begrepen werd, moeten *verrückt* worden. In deze *Verrückung* gaan alle vanzelfsprekendheden van het eigen ego overboord. Maar deze laten zich niet zomaar aan de kant schuiven. De stichting van een nieuwe natuur is een *Selbsterziehung* tégen zichzelf.<sup>68</sup>

---

<sup>60</sup> NN 300 – 301, 326; Burckhardt, 212. Daarom is het wetenschappelijke tijdperk tegelijkertijd het '*Zeitalter der gemeinsamen möglichst nützbaeren Arbeit*' NN 290.

<sup>61</sup> ZB 670. Hoewel er binnen de wetenschap dus geen ruimte is voor werkelijk *historische daden*, is het van belang op te merken dat het ontstaan van de 'wetenschapper' als natuur van de moderne mens zelf wel het gevolg van een daad in eigenlijke zin is. In zoverre is de wetenschap dus ook *geschichtlich*. DS 202, 203; SE 368, 392; ZB 649; KSA VII.243 8 [57], VII.421 19 [17], VII.709 29 [197], VII.741 30 [25].

<sup>62</sup> NN 263, 301.

<sup>63</sup> Dit in tegenstelling tot interpretaties waarbij Nietzsche een 'pragmatisch waarheidsbegrip' veronderstelt wordt.

<sup>64</sup> NN 268, 269.

<sup>65</sup> NN 317, 327.

<sup>66</sup> NN 270, 306, 311.

<sup>67</sup> NN 286 - 287.

<sup>68</sup> NN 328; SE 378.

De sprong naar de nieuwe menselijkheid is de sprong naar het boven-menselijke. Deze vergt daarom ook bovenmenselijke kracht. Ze is mensonmogelijk. Daarom is het *'ehrwürdigste Exemplar der Gattung Mensch'* - de brug van de menselijkheid naar een hoger niveau van menselijkheid - in feite een onmogelijkheid. Menselijkheid en het bovenmenselijke komen in hem samen. Was hij een *'kalter Dämon der Erkenntniss'* geweest, dan zou hij *'um sich die eisige Atmosphäre einer übermenschlichen Majestät ausbreiten'*. Maar dat is niet het geval. De waarheid is dat hij slechts *'jenem Dämon ähnelt, ohne von Anbeginn etwas Anderes als ein armer Mensch zu sein'*. Het hoogste exemplaar van de menselijke soort heeft een *Ahnung* van iets bovenmenselijks, maar kan er niet bij komen. Het bovenmenselijke is voor de mens niet uit te houden. Vandaar dat hij *'in jedem Augenblicke an sich selbst sein Menschenthum zu büßen hat und sich an einer unmöglichen Tugend tragisch verzehrt'*.<sup>69</sup> Deze deugd waarvan hier sprake is, is de gerechtigheid.

#### IV. Gerechtigheid

De wetenschap is in het historische tijdperk maatgevend voor de verhoudingswijze van mens en wereld. Zij is echter naar haar aard mateloos. In de voorgaande paragrafen hebben wij getracht het dubbelzinnige van de mateloze maat van de historische tijdperk ter sprake te brengen. Dit was niet gemakkelijk. Het eigenaardige van de wetenschap in deze tijd is dat ze de vraag naar haar eigen aard niet stelt - en ook niet hoeft te stellen. Pas vanuit de oppositie van wetenschap met een tegenmacht kan de aard van de wetenschap ter sprake komen. Zoals we gezien hebben poneert Nietzsche een strijd tussen wetenschap en kunst om de heerschappij over het leven. Deze strijd wordt uitgevochten binnen het hoogste woord van de wetenschap - waarheid.

De wetenschap streeft naar ware kennis. Echter, de waarheid als hoogste waarde van de wetenschap is niet de hoogste waarde überhaupt. Het blijft in de wetenschap bij het vergaren van steeds meer *'gleichgültige Wahrheiten'*. Deze zijn *gleichgültig* voor zover ze steeds onder dezelfde maat vallen. Het blijft bij *'kalte folgenlose Erkenntniss'*, waarbij nooit iets wezenlijks nieuws in het leven geroepen wordt. De onverschilligheid van de wetenschap is de mogelijksvoorwaarde voor haar universaliteit. Anderzijds is ze niet in staat een verschil te maken. Ze onderwerpt zich aan de gegeven maat en laat de mogelijkheid een nieuwe maat te stellen aan zich voorbijgaan.

Maar deze mogelijkheid is er, in de kunst. De kunstenaar laat zich aan de heersende maat niets gelegen liggen. Hij stelt zelf een nieuwe maat voor wat er is. Hij sticht een nieuwe horizon waarbinnen het werkelijke een ander aanzien krijgt. De 'waarheid' van de kunst is geen *adaequatio* ten opzichte van wat er al was. Het is het vellen van een oordeel dat de betekenis van wat er is opnieuw vaststelt. Dit is de *'Wahrheit als Weltgericht'*. Zij heeft haar plek in het leven niet als inventarisatie of

---

<sup>69</sup> NN 286; Burckhardt vat dit als volgt: *'Größe ist, was wir nicht sind.'* Burckhardt, 314; 316 – 319.

afbeelding, maar als *'ordnende und strafende Richterin'*.<sup>70</sup> In de kunst krijgt de waarheid een nieuwe naam. Ze heet vanaf nu gerechtigheid.

Deze opmerkingen blijven noodzakelijk voorlopig. Om de vraag naar het wezen van de waarheid als gerechtigheid verder uit te werken, zullen we ons moeten richten op de wijze waarop het woord gerechtigheid in *Vom Nutzen und Nachtheil* ter sprake komt. Een eerste aanwijzing vinden we in Nietzsches exposé van de *kritische Historie*. Zoals we hebben gezien is deze vorm van historie gegrond in een veroordeling van het overgeleverde door het zich bevrijdende leven. In de kritische historie veroordeelt het leven zijn eigen overgeleverde aard. Met welk recht wordt dit oordeel gesproken?

De rechtvaardiging van het door het leven zelf gevelde oordeel heeft een dubbel gezicht. Aan de ene kant is de veroordeling *altijd* rechtvaardig, tegelijkertijd echter is ze onder een ander oogpunt *altijd* onrechtvaardig. In eerste instantie is iedere uitspraak rechtvaardig omdat, zoals Nietzsche zegt, *'jede Vergangenheit ... werth [ist] verurtheilt zu werden'*. Alles wat er is, bestaat ten onrechte. In de woorden van Goethe: *'Denn Alles was entsteht, ist werth, dass es zu Grunde geht. Drumm besser wär's, dass nichts entstünde.'*<sup>71</sup> Het lijkt te gaan om een totale juridisering van de kosmos, een *original sin*. Om dit te begrijpen is het nodig dat we ons in herinnering roepen wat we in de vorige paragraaf over ontstaan gezegd hebben.

Het ontstaan van het nieuwe is niet de vervulling van een voorgegeven maat. Evenmin is het de succesvolle replicatie van het bestaande. Ontstaan in eigenlijke zin is het opkomen en van zich blijf geven van een nieuwe mogelijkheid. Het is het ontstaan van een nieuwe maat voor wat er is. Dit opkomen is onrechtvaardig, omdat het nieuwe geen recht doet aan het oude. De nieuwe maat is noodzakelijk in strijd met de oude. Hij doorbreekt de heersende orde. Het recht van de kritische veroordeling is gegarandeerd doordat het de voltrekking van een vonnis is, dat al met het ontstaan van het veroordeelde vast lag. In het vergaan doet wat er is boete voor zijn ontstaan. Daarom is haar veroordeling *altijd* een rechtvaardig oordeel.

Aan de andere kant is deze veroordeling *nooit* rechtvaardig. De kritische bevrijding is geen zinloze vernietiging. Ze staat in het teken van de schepping van een nieuwe, tweede natuur. Maar deze schepping is zelf het ontstaan van 'nieuw leven', en is dus onrechtvaardig. Het leven, dat slechts bestaat voor zover het zichzelf steeds opnieuw van zijn vastgestelde, eerste natuur bevrijdt en een tweede natuur schept, is als zodanig onrechtvaardig.<sup>72</sup> Aangezien *onze* eerste natuur de wetenschappelijke is, krijgt de onrechtvaardigheid van het leven nu het aanzien van

---

<sup>70</sup> NN 286 - 287. Er is dus streng te onderscheiden tussen de *'Wahrheit als Weltgericht'* (NN 287), waarbij waarheid in de zin van kunst bedoeld is en het *"Weltgericht"* (NN 304, 308) van de hegelianen, die in de *'blinde Macht der Facta'* (NN 311) een rechtvaardige teleologie veronderstellen.

<sup>71</sup> NN 269; Goethe, *Faust I*, 1339 - 1341. Het citaat gaat terug op de spreuk van Anaximander. Vgl. TZ 818 f.; H. Diels en W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker* (zesde, herz. druk; Berlijn 1952) Fr. 129 A 9.

<sup>72</sup> NN 269.

*onwetenschappelijkheid*, dat wil zegen: ‘onwaarheid’. De rechtspraak van de kritische historie is rechtspraak door het leven zelf. Haar oogmerk is geen objectieve correctheid, maar bevrijding. Haar oordelen vloeien niet ‘*aus einem reinen Borne der Erkenntniss*’. Daarom is het leven nooit (in wetenschappelijke zin) rechtvaardig.<sup>73</sup>

De kritische historie als zelfvernietiging van het leven voldoet niet aan de maat van de wetenschap. Aan de andere kant is de wetenschap niet *lebensgerecht*. Ze doet geen recht aan het leven zelf. Zoals bij het woord waarheid, speelt ook bij het woord gerechtigheid een ambiguïteit. Deze is gegrond in de oppositie tussen wetenschap en kunst. Aan de ene kant staat de gerechtigheid in de zin van de wetenschap, aan de andere die in de zin van de kunst. Binnen één en hetzelfde woord loopt een breuklijn. Deze lijn is de horizon waarbinnen *Vom Nutzen und Nachtheil* zich beweegt.

Maar, alles wat we tot nu toe gezegd hebben, blijft noodzakelijk éézijdig. De rechtvaardiging van de kritische historie wordt nu begrepen als de voltrekking van een oude schuld. Daarmee is de gerechtigheid van het leven *negatief*. Zij is een afgeleide van de onrechtmatigheid van ieder ontstaan. In feite komt dit neer op een omkering van de hegeliaanse rechtvaardiging van al het werkelijke. Zoals daarin het werkelijke automatisch gerechtvaardigd was als deel van een teleologisch proces, zo is nu het leven gerechtvaardigd als de vernietiging van wat ten onrechte ontstond. Echter, hoewel de voortekens zijn veranderd blijft in dat geval de rechtvaardiging van het leven gebonden aan wat er was.

Maar, zoals we zagen heeft de kritische historie pas zin als *voorbereiding* van nieuwe schepping. Deze was als kunst nu juist niet gebonden aan de heersende maat. Daarom is de veroordelende gerechtigheid, waar we tot nu toe op gewezen hebben, slechts één kant van de zaak. Deze kan slechts begrepen worden als voorbereiding van de stichtende gerechtigheid: het instellen van nieuwe wetgeving. Als de rechtvaardigheid van de kritische historie echt alleen ligt in het verwijderen van datgene wat ten onrechte ontstond, dan is niet te begrijpen hoe het leven als scheppende macht uit zichzelf rechtvaardig kan zijn. Daarom vragen wij opnieuw: wat is gerechtigheid?

Gerechtigheid is een deugd. Zij is de hoogste deugd die alle andere deugden in zich verenigt en verbergt, ‘*wie in einem unergründlichem Meere, das von allen Seiten Ströme empfängt und in sich verschlingt*’.<sup>74</sup> De bepaling van gerechtigheid als een deugd lijkt haar in het domein van de moraal te plaatsen. Maar dat lijkt maar zo. Immers, de ‘normatieve sfeer’ van recht, conventie, instituties en moraal is de sfeer van de cultuur. Wanneer het nu echter gaat het om de schepping van deze cultuur zelf, kan het woord gerechtigheid niet meer zomaar vanuit de moraal of het recht in alledaagse zin begrepen worden. Het is amoreel en ajuridisch: *jenseits von Gut und Böse*.

---

<sup>73</sup> NN 269 - 270; Geijsen, *Geschichte und Gerechtigkeit*, 44.

<sup>74</sup> NN 286.

Wat een deugd wél is, wordt duidelijk wanneer we de gerechtigheid van het leven contrasteren met de deugden van de wetenschapper. De wetenschap kent haar eigen gerechtigheid.<sup>75</sup> Kennis is *justified true belief*. De waarheid van een overtuiging moet gerechtvaardigd zijn. Haar rechtvaardiging ligt in haar correctheid ten opzichte van de zaak die aan de orde is. Dit is haar objectiviteit.<sup>76</sup> In paragraaf drie zagen we dat deze objectiviteit niet vanzelfsprekend is. Ze vergt van de wetenschapper een bepaalde houding. Het wetenschappelijke *ethos* bestaat in het laten gelden van wat er is. Daarom zijn *grootmoed* en *tolerantie* de hoofddeugden van de wetenschapper. Maar de wetenschappelijke deugdzaamheid is geen morele voortreffelijkheid. Het is een wijze van omgaan met wat er is. De wetenschap onderwerpt zich. Ze laat zich de maat voorschrijven en verzekert zich op deze manier van een universele toegang tot al het zijnde.

De wetenschapper onderwerpt zich aan de maat van wat er is. Hierin ligt zijn grootste trots. Maar, zoals we hebben gezien is deze trots volgens Nietzsche slechts een masker voor zijn onvermogen. De wetenschappelijke gerechtigheid is een ingebeelde deugd.<sup>77</sup> Het '*Geltenlassen des einmal nicht Wegzuläugnenden*'<sup>78</sup> is slechts een verhulling van de eigen zwakte. De onverschilligheid van de wetenschapper is geen superieure kracht, zij is het onvermogen een verschil te maken.<sup>79</sup> Omdat de wetenschapper zelf klein is, heeft hij geen oog voor het grootse. Maar in plaats van dit toe te geven, stelt hij zichzelf als maat voor al wat is.<sup>80</sup> Daardoor trekt hij alles tot zijn eigen, kleingeestige niveau omlaag.<sup>81</sup>

Alles hangt dus om het woord *macht*. De wetenschap is machteloos.<sup>82</sup> Zij laat zich deemoedig de wet voorschrijven. De historische mens is een *Eunuch*.<sup>83</sup> Zijn onvermogen het vreemde in te lijven, wordt weerspiegeld in het machteloze karakter van datgene wat door de onverzadigbare weetgier wordt verslonden. Het vermag niet meer op het leven in te werken.<sup>84</sup> De kunst daarentegen is machtig. De gerechtigheid als deugd van de kunst valt in twee delen uiteen. De *wil* tot gerechtigheid is niet voldoende.<sup>85</sup> Belangrijker nog is het *vermogen* tot gerechtigheid. Het vermogen om rechtvaardig te oordelen heet *Urtheilskraft*. Aangezien het oordeel de daad van de rechtvaardige is, is dit niets anders dan de scheppende daadkracht van de kunst. Het oordeel van de rechtvaardige is geen objectief

---

<sup>75</sup> NN 252, 269, 290, 309.

<sup>76</sup> Kennis en rechtvaardigheid zijn nauw met elkaar verbonden. Beide hebben te maken met oordelen, wetten en uitspraken. Deze semantische verstrengeling is *de* aanwijzing waaraan Nietzsches denken over gerechtigheid ontspringt. NN 252 - 254.

<sup>77</sup> NN 279, 285, 293.

<sup>78</sup> NN 289.

<sup>79</sup> NN 304.

<sup>80</sup> NN 293 - 294.

<sup>81</sup> NN 285 - 286.

<sup>82</sup> NN 279, 281.

<sup>83</sup> NN 279, 281, 284.

<sup>84</sup> NN 257.

<sup>85</sup> Ook wel *Trieb*. NN 287, 289.

beoordelen. Het is het stellen van een daad.<sup>86</sup> De kunstenaar onderwerpt zich niet aan de heersende wetten. Hij stelt nieuwe wetten vast, waaraan het leven vanaf dat moment heeft te voldoen.

De rechtvaardiging van deze daad ligt niet in een voorgegeven recht. Ze ligt in het *'Recht dessen, was jetzt werden soll.'* Het is een recht-doen-aan en een zich-richten-op een recht dat er nog niet is.<sup>87</sup> De rechtvaardiging van de daad kan dus pas achteraf, *a posteriori*, plaatsvinden. Maar is een dergelijke rechtvaardiging zonder voorgegeven maat mogelijk? Heeft het woord gerechtigheid nog wel zin als er in feite sprake is van ongebreidelde macht? Wat is de rechtvaardiging van de willekeur? Heeft deze nog wel een rechtvaardiging nodig? Deze twijfel is de typische twijfel van de moderne mens. Een rechtvaardiging die niet op een heersend recht in het heden gebaseerd is, maar naar de toekomst toe open staat, is voor ons onbegrijpelijk. Vandaar dat de moderne mensen, *'wenn ihnen von Wahrheit und Gerechtigkeit geredet wird, ewig in einem zagenden Schwanken verharren werden, ob zu ihnen der Fanatiker oder der Richter rede.'*<sup>88</sup>

Inderdaad is dit wanneer we Nietzsche lezen voortdurend onze twijfel. Wij zien geen verschil tussen de fanaat en de rechter. Maar Nietzsche maakt dit onderscheid wel. Het gaat om het cruciale verschil tussen de *'blinde Begierde Richter zu sein'* en de *'bewusste Kraft richten zu dürfen'*.<sup>89</sup> Wat is de aard van dit bewustzijn? De eigenlijke gerechtigheid is niet ontvankelijk voor wat er is. Zij laat geen enkel ander recht gelden dan haar eigen. Zij is kil en hard.<sup>90</sup> Maar juist deze houding is uiteindelijk rechtvaardig. Dat kan alleen als de eigenmachtige gerechtigheid van het leven toch ergens aan gebonden is. Ze is gebonden aan het leven zelf. Maar deze band is een andere dan de wetenschappelijke. Het recht van de wetenschap ligt in haar adequate verhouding ten opzichte van de wereld. Een wetenschappelijke uitspraak is gerechtvaardigd als hij correct weergeeft hoe het werkelijk is. De kunst daarentegen stelt opnieuw vast wat de werkelijkheid kan zijn. Zij spreekt het machtswoord.<sup>91</sup> Volgens Nietzsche is de kunst niettemin *empirischer* dan de waarheid. Niet omdat de kunst een juistere weergave van het leven zou geven, maar omdat haar eigen machtskarakter tegemoet komt aan de aard van het leven zelf.

De wetenschap begrijpt het leven als overleven. Haar enige behoefte is haar eigen succes. Maar de wetenschappelijke gerechtigheid is volgens Nietzsche ongezond.<sup>92</sup> De *historisch Gerechtigkeit* is een *'schreckliche Tugend, weil sie immer das Lebendige untergräbt und zu Falle bringt'*.<sup>93</sup> Het gezonde

---

<sup>86</sup> NN 287.

<sup>87</sup> NN 253; vgl. *'das Recht unserer Jugend'* 322; 307. Hoewel deze daad net als die van de godsdienstfanaat haar rechtvaardiging ontleent aan een *hogere rechtsorde* (de *verbesserte Physis*), is er toch een verschil. Waar de fanaat zich beroept op een hoger *geldend* recht, moet het recht waar de rechtvaardige op gericht is nog tot gelding gebracht worden. Geijzen, *Geschichte und Gerechtigkeit* 5.

<sup>88</sup> NN 287.

<sup>89</sup> NN 287; 289.

<sup>90</sup> NN 288.

<sup>91</sup> In TZ noemt Nietzsche deze stichtende daad een *'Gesetzgebung der Größe'*: *'ein Namengeben ist mit ihr verbunden. „Das ist groß“ sagt sie und damit erhebt sie den Menschen über das blinde ungebändigte Begehren seines Erkenntnistriebes.'* TZ 816; VP 218; KSA VII.447 19[83].

<sup>92</sup> NN 252, 297.

<sup>93</sup> NN 295.

leven, het leven in eigenlijke zin is een '*dunkle, treibende, unersättlich sich selbst begehrende Macht*'.<sup>94</sup> Zoals we in de eerste paragraaf hebben gezien, moet het machtskarakter van het leven begrepen worden als het samenspel van drie fundamentele levensbehoeften: vergroting, bestendiging en bevrijding. Deze behoeften zijn niet de voorwaarden voor het voortbestaan van het leven. Ze zijn de aard van het leven zelf. Het leven bestaat *als* vergroting, bestendiging en bevrijding. De beweging van het leven is niet die van de mateloze bestendiging van de survival, maar die van de voortdurende opening van nieuwe mogelijkheden, de vaststelling van een nieuwe maat en de vernietiging van het oude. Het bestaat in de eenheid van schepping, bewaring en vernietiging.<sup>95</sup>

De historie als kunst komt in haar drievoudige gedaante als monumentale, antiquarische en kritische historie aan deze behoeften tegemoet. Dit tegemoetkomen is niets anders dan dat ze in haar kunstige ontwerp het leven zelf op een hoger plan brengt. Doordat ze zich niets gelegen laat liggen aan wat het leven *is*, maar opnieuw vaststelt wat het *kan zijn*, laat ze het leven zelf in zijn mogelijkheidskarakter verschijnen.<sup>96</sup> Daarmee word duidelijk hoe in de gerechtigheid van de kunst de *adaequatio* van de wetenschappelijke waarheid een ander gezicht krijgt. Immers, de kunst is in zekere zin toch adequaat ten opzichte van het karakter van het leven. De kunst als machtige schepping is opgewassen tegen het scheppende karakter van het leven.

Om deze verhouding te verduidelijken en om terug te keren naar het eigenlijke onderwerp van onze tekst, gaan we in op de manier waarop ze gestalte krijgt in de verhouding ten opzichte van het verleden. Zoals gezegd is de wetenschappelijke historicus een *eunuch*. Aangezien hij niet in staat is zelf geschiedenis te schrijven, schrijft hij objectief op wat er in de geschiedenis zoal gebeurd is. Binnen de *gleichgültige* benadering van de wetenschapper echter neemt ook de geschiedenis een onverschillig karakter aan. Deze verschijnt nu als willekeurige opeenvolging van feiten of als proces.<sup>97</sup>

Maar, hoewel de neutrale wetenschapper dit niet kan zien, in feite is de geschiedenis het '*Ewig-Männliche*'. De statistische benadering van de geschiedenis is zonder meer correct. Toch komt ze niet tegemoet aan het wezen van de geschiedenis zelf. Deze is mannelijk, dat wil zeggen: machtig en scheppend. De eigenlijke geschiedenis is geen opeenvolging van begrijpelijke feitjes, ze schrijdt niet voort maar maakt sprongen. De eigenlijke historische figuren zijn de scheppers die de geschiedenis een nieuw aanzien geven.

Diese setzen nicht etwa einen Prozess fort, sondern leben zeitlos-gleichzeitig, Dank der Geschichte, die ein solches Zusammenwirken zulässt, sie leben als die Genialen-Republik, von der einmal Schopenhauer erzählt; ein Riese ruft dem anderen durch die öden Zwischenräume der Zeiten zu, und ungestört durch muthwilliges lärmendes Gezwerke, welches unter ihnen wegstreicht, setzt sich das hohe Geistesgespräch fort. Die Aufgabe der

---

<sup>94</sup> NN 269; Lacoue-Labarthe, 211.

<sup>95</sup> Het leven waaraan de kunst tegemoet komt is niet het leven zoals het is, maar het leven zoals het mogelijk is. Het is het '*kommende Leben*'. NN 307.

<sup>96</sup> NN 264 - 265.

<sup>97</sup> NN 284.

Geschichte ist es, zwischen ihnen die Mittlerin zu sein und so immer wieder zur Erzeugung des Grossen Anlass zu geben und Kräfte zu verleihen.<sup>98</sup>

De historie als verhoudingswijze tot het verleden is de ruimte waarbinnen nieuwe daden mogelijk worden, nieuwe geschiedenis ontstaat. In deze ruimte treden de scheppers van de geschiedenis elkaar tegemoet. Wie in deze ruimte wil binnentreden, kan dat niet doen door het *hohe Geistergespräch* objectief te bespreken. De wetenschapper is niet op de hoogte van de geschiedenis. Nee, de enige gerechtvaardigde verhouding tot de geschiedenis als schepping is de scheppende. Nietzsche houdt de historicus voor: *'Nur aus der höchsten Kraft der Gegenwart dürft ihr das Vergangene deuten: nur in der stärksten Anspannung eurer edelsten Eigenschaften werdet ihr errathen, was in dem Vergangnen wissens- und bewahrenswürdig und gross ist. Gleiches durch Gleiches! Sonst zieht ihr das Vergangene zu euch nieder.'*<sup>99</sup> Enkel de eigenmachtige toe-eigening doet recht aan de geschiedenis. De ware historicus is dus niet de geleerde wetenschapper die het verleden op correcte wijze weergeeft. Hij is een rechter. Hij is de schepper van een nieuwe cultuur.<sup>100</sup>

De waarheid als *adaequatio* krijgt als de gerechtigheid van de kunst een totaal ander aanzien. De eigenlijke gebeurtenis in *Vom Nutzen und Nachtheil* is een omwending van het woord *waarheid*. Met de nieuwe betekenis van *adaequatio* als een machtsrijd (*Gleiches durch Gleiches*) wordt de wetenschap de maat genomen. Hier doemt een verschil op dat niet meer te overbruggen is. Wetenschap en kunst hebben elkaar niets te zeggen.

Vanuit de wetenschap kan de kunst slechts als onwetenschappelijk complement van de waarheid verschijnen. De medicijnen tegen de overdaad aan historie krijgen hier het aanzien van *vergetelheid* (het onhistorische) en *geloof* (het bovenhistorische). Beide zijn gevallen van het ontbreken van kennis. Het zijn uitwijkmogelijkheden voor zwakke broeders die de *information overload* van het wetenschappelijke tijdperk niet aankunnen.<sup>101</sup> Anderzijds wordt het privatieve karakter van deze 'historische' verwoording van het horizontale karakter van de kunst gespiegeld in Nietzsches kenschets van de historische tijdrichting als een *ziekte*. Wetenschappelijk gezien is iedere mogelijke permanente horizon een privatio van de kennis. Vanuit Nietzsches horizon is de wetenschappelijke

---

<sup>98</sup> Het citaat - dat uit Schopenhauers nalatenschap stamt - is licht veranderd. Merk op dat Nietzsche het onderscheid tussen de grootse reuzen van de geschiedenis en het *Gezwerge* hier verbindt met een onderscheid in de manier van spreken. NN 317; RW 432; TZ 808; KSA VII.562 24[4], VII.627 29 [10], VII.649 29 [52], VIII.77 5 [146]; Arthur Schopenhauer, *Der handschriftliche Nachlaß in fünf Bänden*, Arthur Hübscher ed. Bd. 3 (München 1985) 188.

<sup>99</sup> NN 293 - 294; *'Allmählich fehlt alle Congruenz zwischen dem Mann und seinem historischen Bereiche;*' 283 - 284; Jaspers, 241.

<sup>100</sup> NN 295 - 296.

<sup>101</sup> Het is tekenend dat verschillende interpreten Nietzsche menen te moeten 'redden', door erop te wijzen dat zijn filosofie niet slechts *'der Ausdruck eines begriffsdichtenden Künstlertums'* is, maar daadwerkelijk aan het *'Typus rationaler Begründung'* voldoet. Langbehn, 39, 52; Volker Gerhardt, *'Artisten-Metaphysik. Zu Nietzsches frühem Programm einer ästhetischen Rechtfertigung der Welt'* in: Idem, *Pathos und Distanz. Studien zur Philosophie Friedrich Nietzsches* (Stuttgart 1988) 46 - 71, aldaar 60.

horizonloosheid een privatio van de gezondheid van het leven. De kloof waarover we eerder spraken is niet zomaar een verschil, beide overzijden zijn met elkaar in strijd.

Maar het is maar de vraag of deze strijd voor ons te ervaren is. Nietzsche stelt dat kunst en wetenschap met elkaar in strijd zijn om de heerschappij over het leven. Naar de maat van de gerechtigheid komt de overwinning toe aan de kunst. Haar machtskarakter doet recht aan het machtskarakter van het leven zelf. Maar, deze heerschappij is voorlopig slechts een mogelijkheid. Het is een mogelijk alternatief voor de feitelijke heerschappij van de wetenschap.

Volgens Nietzsche bestaat de moderne wetenschap slechts in dataverzameling. Ze heeft niet de kracht haar eigen maat aan de werkelijkheid op te leggen, maar blijft voortdurend aan de maat die haar gesteld wordt, gebonden. Ze is *zeitgemäss*. Haar tolerantie ten opzichte van de heersende perspectieven zorgt ervoor dat ze slechts binnen de gestelde perspectieven steeds meer kennis kan vergaren. Hoeveel nieuwe informatie ze op deze manier weet te verzamelen, is uiteindelijk om het even. Het blijft bij een kwantitatieve kennistoename. Maar het is maar de vraag of Nietzsche de aard van de wetenschap correct begrijpt. In werkelijkheid weet iedere wetenschapper dat de eigenlijke vooruitgang van de wetenschap niet ligt in de toename van de gegevens, maar in de formulering van nieuwe modellen en hypothesen. De wetenschap is allerm minst tolerant ten opzichte van de heersende perspectieven. Ze zoekt voortdurend naar nieuwe mogelijkheden. De voortgang van de wetenschap is geen geleidelijk voortschrijden. Hij heeft de vorm van *revoluties*, waarin een nieuw perspectief geopend wordt. Binnen deze nieuwe blikrichting krijgen al de bekende gegevens een ander aanzien.<sup>102</sup>

De wetenschappen zijn dus ook niet passief. Immanuel Kant wees erop dat de wetenschapper zich niet aan de natuur moet onderwerpen. Zoals iedere wetenschapper weet, is het nodig de natuur ertoe te bewegen zich te kennen te geven. Men moet hypothesen opstellen, proefopstellingen bedenken, experimenteren. In de *Kritik der reinen Vernunft* zegt Kant over de natuurwetenschappers sinds Galilei:

Sie begriffen, daß die Vernunft nur das einsieht, was sie selbst nach ihrem Entwurfe hervorbringt, daß sie mit Prinzipien ihrer urteile nach beständigen Gesetzen vorangehen und die Natur nötigen müsse auf ihre Fragen zu antworten, nicht aber sich von ihr allein gleichsam am Leitband gängeln lassen müsse; ... Die Vernunft muß mit ihren Prinzipien, nach denen allein übereinkommende Erscheinungen für Gesetze gelten können, in einer Hand, und mit dem Experiment, das sie nach jenen ausdachte, in der anderen, an die Natur gehen, zwar um von ihr belehrt zu werden, aber nicht in der Qualität eines Schülers, der sich alles vorsagen läßt, was der Lehrer will, sondern eines bestellten Richters, der die Zeugen nötigt auf die Fragen zu antworten, die er ihnen vorlegt.<sup>103</sup>

Ook is de wetenschap niet gebaseerd op een speciaal inzicht. De *'Mythologie'* van de wetenschapper als receptief subject dat met zijn pure aanschouwing tot het wezen der dingen weet door te dringen is

---

<sup>102</sup> Brigitte Scheer formuleert dit als volgt: *'Nietzsches Polemik gegen die lügenhafte, bornierte Wissenschaft ist in hohem Maße historisch bedingt. Seine Kritik richtet sich fast stets gegen die Institution, die der Wissenschaftstheoretiker heute ‚Normalwissenschaft‘ nennt und die eigentlich nur den unproduktiven Vollzug vorformulierter Methoden leistet.'* Scheer, 111.

<sup>103</sup> Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Jens Timmermann ed. (Hamburg 1998) B xiii.

inderdaad een mythe. Zoals iedere wetenschapper weet, is de waarneming 'theoriegeladen'. Alleen wie de natuur ontwerpend vragen stelt, kan antwoorden verwachten. De objectiviteit van de wetenschappen is dus geenszins een *geloof* in de *weergave* van de wereld. Het is de voortdurende toetsing van een gesteld ontwerp aan de ervaring. De universele toegankelijkheid van de wereld is geen *aanname*, maar is bewezen in die zin dat de methode die deze toegang verzekert *zich bewezen heeft*. Wat zich niet bewijst wordt even zo makkelijk verworpen en ingeruild.

Daarmee valt de oppositie tussen wetenschap en kunst weg. *Onze wetenschappen zijn zelf kunst*. Wie het opstellen van arbeidshypothesen en het ontwerpen van nieuwe modellen 'kunst' wil noemen, kan zijn gang gaan. De wetenschapper zal zich er niet om bekommeren. Daarmee vervalt de mogelijkheid om vanuit de tegenstelling tussen kunst en historie het 'historische tijdperk' ter sprake te brengen. Een strijd tussen kunst en wetenschap vindt niet plaats, omdat beide *hetzelfde* zijn.<sup>104</sup>

Hetzelfde gaat op wanneer we het woord *leven* aan de orde stellen. Onze darwinistische wetenschap kenschetst het leven als overleven. Nietzsche brengt daar een ander levensbegrip tegenin: leven als macht. Maar hoe gaan we tussen die twee vergelijken? Het is niet mogelijk om beide alternatieven aan *het leven zelve* te toetsen. Toch zijn ze met elkaar in strijd. De enige manier om deze strijd te beslechten, is wanneer we ze in een wetenschappelijke omgeving met elkaar laten concurreren. Het zijn concurrerende hypothesen.

Het moge duidelijk zijn dat Nietzsches alternatief voor het darwinisme op deze manier weinig kans maakt. Allereerst omdat het geen alternatief is, maar hooguit een alternatieve formulering. De bestendiging van het leven ligt in haar voortdurende herhaling. De maat hiervoor is haar succes. Maar dit is slechts één kant van het verhaal. Natuurlijke selectie, de kern van de darwinistische evolutieleer, vindt pas plaats wanneer er sprake is van differentiatie. Het leven begint als replicatie, maar evolutie begint met variatie. Variaties in het genetische materiaal van een organisme pakken meestal slecht uit. Maar heel af en toe zijn deze variaties zinnig. Ze openen nieuwe mogelijkheden voor het organisme om zich tendentieel beter te repliceren. Op het moment dat zo'n succesvolle variatie ontstaat, zijn alle andere (niet-gemuteerde) individuen van de soort in het nadeel. In Nietzsches termen zouden we kunnen zeggen dat de 'eerste natuur' nu de 'oude natuur' is geworden. Ze is hopeloos verouderd. Daarom is het voor succesvolle replicatie voortdurende verbetering van levensbelang. Wat zichzelf slechts voortdurend herhaalt, zal in de strijd om het bestaan onherroepelijk worden ingehaald door de opkomst van nieuwe succesvolle mutanten. Stilstand is achteruitgang.<sup>105</sup>

Nietzsches begrip van het darwinisme als zou deze het leven begrijpen als kwantitatieve herhaling in plaats van kwalitatieve vergoting, bestendiging en vernietiging, is onjuist. Nietzsche bindt de strijd

---

<sup>104</sup> Volgens Günter Abel is het 'grundsätzlich' onmogelijk, een 'Gegensatzverhältnis' tussen kunst en wetenschap te construeren, 'weil beide, Wissenschaften und Künste, als menschliche Tätigkeiten Spezifikationen des ursprünglich-einheitlichen Welt- und Selbst-Verständnisses des Menschen sind. Bei allen Unterschieden zwischen Wissenschaft und Kunst ... [ist] zu betonen, daß Wissenschaften und Künste letztlich auf ein und demselben Boden stehen.' Abel, 9.

<sup>105</sup> Deze scriptie gaat over Nietzsche. Wat over het darwinisme gezegd wordt kan daarom niet uitvoerig onderbouwd worden.

aan met een stropop. Zijn zogenaamde ‘alternatief’ is volledig in de darwinistische wetenschap geïntegreerd. Wat overblijft, zijn enkele ontoetsbare metafysische uitspraken, die bovendien de gang van het biologische onderzoek op geen enkele manier van dienst zijn. Dat geldt bijvoorbeeld voor de gedachte dat het opkomen van nieuwe mogelijkheden het gevolg zou zijn van een scheppingsdaad. Dit woord suggereert dat het openen van nieuwe mogelijkheden een *activiteit* van een *schepper* is, met het oog op datgene ‘*was jetzt werden soll*’. Geen van deze dingen echter is het geval. Het darwinisme laat zien dat de variatie die zorgt voor het emergeren van nieuwe mogelijkheden blind is naar de toekomst. Ook is ze zeker niet als de gerichte handeling van een subject te begrijpen. De scheppingsgedachte is de terugkeer van de teleologische metafysica waar het darwinisme nu juist mee heeft afgerekend.

Daarmee valt ook het doek voor de zogenaamde ontaarde verhouding tussen wetenschap en leven. Het is zelfs mogelijk te zeggen dat hun verhouding rechtvaardig is. Niet omdat het leven in de wetenschap correct wordt weergegeven, maar omdat de wetenschap hetzelfde karakter heeft als het leven. Wetenschappelijke theorieën moeten, net als organismen, concurreren om te ‘overleven’. Hun succes bepaalt hun bestaan. Hoewel het op het eerste gehoor vreemd klinkt, is het zinvol om te zeggen dat bijvoorbeeld het darwinisme *zelf leeft*. Het is een succesvolle theorie die zich staande heeft weten te houden in een omgeving van bijzonder strenge concurrentie. Daarmee is de cirkel rond.

De cirkel van de wetenschap heeft geen andere kant. Het alternatief tussen kunst en wetenschap is niet geschikt om ons tot een ervaring van de eigen tijd te laten komen. Evenmin als de kunst een tegenmacht kan zijn, is er sprake van een machtsstrijd. Daarmee komt het woord *macht* in een ander licht te staan. De wetenschap is alzijdig, en dus almachtig. Echter, aangezien er in het universele bereik van de wetenschap geen tegenover te vinden is, is het tegelijkertijd zinloos om hier nog van macht te spreken. Enkel en alleen in die zin is de wetenschap ook *machteloos*.<sup>106</sup> Met de indifferentie van wetenschap en kunst valt het woord *macht* - zoals dat in *Vom Nutzen und Nachtheil* spreekt - uit ons spreken weg.

In de tekst zelf vinden we dit terug in de benaming van de moderne mens als een *eunuch*. Nietzsche schijnt de eunuch te opponeren aan de macht van de man. Maar in feite is de neutraliteit van de eunuch niet geopponeerd aan de macht van de man. Tegenover de macht van de man staat de onmacht van de vrouw. De machteloosheid van de eunuch is niet onmachtig, hij is machteloos in die zin dat het woord *macht* hem niet betreft. Hij is ten opzichte van het woord *macht* onverschillig. Als Nietzsche erop wijst dat de geschiedenis niet zozeer vrouwelijk van karakter is, als wel als het *Ewig-Männliche* moet gelden, voegt hij toe:

... nur dass es für die, welche durch und durch "historisch gebildet" sind, ziemlich gleichgültig sein muss, ob sie das Eine oder das Andere ist: sind sie doch selbst weder Mann

---

<sup>106</sup> Hetzelfde geldt voor de mateloosheid van de wetenschap. Deze mateloosheid is geen ontbreken van maat, maar is een overmaat. Dat betekent dat de maat van de wetenschap zo overgroot is, dat zij niet langer met een menselijke maat gemeten kan worden. Zie paragraaf I: ‘Historie’.

noch Weib, nicht einmal Communia, sondern immer nur Neutra oder, gebildeter ausgedrückt, eben nur die Ewig-Objectiven.<sup>107</sup>

Maar daarmee is wellicht nog niet het laatste woord gesproken. Het heeft er de schijn van dat we Nietzsche nu op een fout betrapt hebben. Hij heeft de aard van de wetenschap niet correct begrepen. In feite is de wetenschap niet geopponeerd aan de kunst. Beide zijn hetzelfde. Maar het is maar de vraag of we op deze manier recht doen aan Nietzsche manier van spreken. Voor we de oppositie tussen kunst en wetenschap als incorrect terzijde schuiven, is het wellicht zinnig nog eens stil te staan bij de aard van deze oppositie zelf.

*Vom Nutzen und Nachtheil* ontspringt aan het vermoeden van een andere mogelijkheid. Het is de mogelijkheid van een nieuwe horizon. Deze kan opkomen wanneer er een omwending plaatsvindt in de verhoudingswijze waarbinnen ons leven zich afspeelt. Zo'n horizon is er niet. Het blijft bij een mogelijkheid. Dat betekent dat Nietzsche er geen uitspraken over kan doen. Zijn spreken is niet wetenschappelijk. Nietzsches woorden zijn voorlopig. Ze lopen vooruit op een mogelijkheid die er nog niet is. Hem tegen te werpen dat ze de werkelijkheid niet correct weergeven, is daarom tamelijk gratuit. Het doet geen recht aan de manier van spreken die - zo men wil - een *kunstkarakter* heeft.

Nietzsche heeft niet de pretentie de wetenschap zoals hij is juist weer te geven. Hij doet een stap - of beter gezegd een sprong - voorbij de wetenschap. De oppositie tussen kunst en wetenschap is zelf een *positie*. Ze is een schepping die de mogelijkheid opent dat de werkelijkheid zoals hij nu is een ander aanzien krijgt. Pas wanneer dit inderdaad zo is - pas wanneer ons leven zich binnen een nieuwe horizon van een andere kant laat zien - worden de woorden *kunst*, *wetenschap* en *macht* zinvol. Alleen binnen een horizon kunnen deze woorden een horizontale zeggingskracht krijgen die uitreikt boven hun nut als informatiedragers. Dan zijn ze niet langer nader te definiëren termen, maar woorden waarin een aanwijzing ligt naar het geheel waarin wij ons bevinden. Het zijn woorden waarin een cultuur zich beweegt.

Maar dit is nu niet het geval. Nietzsches ervaring is ons niet zonder meer toegankelijk. En dat blijft ook zo. Zijn tekst is geen handleiding voor de verwerkelijking van een bepaalde beleving. Er is geen enkele garantie dat de mogelijkheid waarover hij spreekt ook *voor ons* mogelijk is. Wij zijn historisch. Niemand van ons kan aanspraak maken op een bijzondere ervaring van een horizon. En dat is ook geen probleem. Hebben wij niet ons eigen geheel? Aan een *Einheit des künstlerischen Stiles* is geen behoefte zolang wij een alomvattende *unity of science* hebben. In de mondiale kosmopolis is een volk net zozeer een klantenbestand als iedere andere groep. Onze levensuitingen zijn tot in de puntjes georganiseerd.

De mogelijkheid waarvan Nietzsche spreekt is niet de onze. Zoals we keer op keer benadrukt hebben, komen zijn woorden bij ons niet aan. Het gevaar is groot dat we ons door de heroïsche toon van de *Unzeitgemässe Betrachtungen* laten meeslepen. Zeker, wij willen veranderen! Wij willen een

---

<sup>107</sup> NN 284.

ander, een groots leven. Maar steeds opnieuw komen we tot de ontvullende ontdekking dat wij niet zouden weten wat een *ander* leven zou kunnen zijn. Van een weerwoord van de kunst tegen de heerschappij van de wetenschap is geen sprake. Het is belangrijk dit serieus te nemen. Het heeft geen zin ons door Nietzsche te laten meeslepen in een lamentatie over een verloren cultuur. *Als* het zin heeft *Vom Nutzen und Nachtheil* te lezen, dan alleen vanuit onze eigen omgeving - vanuit het 'historische tijdperk'.

Zoals we in deze scriptie keer op keer gezien hebben, ligt er in onze verhouding tot Nietzsche een ambiguïteit. Aan de ene kant zijn zijn teksten ons door onze hermeneutische methode volkomen toegankelijk. Aan de andere kant gaan zijn woorden aan ons voorbij. In *Vom Nutzen und Nachtheil* heeft Nietzsche een ervaring ter sprake gebracht, die hem direct aanging. Het is de ervaring van het wegvallen van een horizon en van de mogelijkheid van een andere horizon. Zijn woorden zijn gedragen door deze ervaring. *Ze* zijn *pathisch*. Maar dit pathos bereikt ons niet. Het klinkt pathetisch. De toon van zijn woorden is bij ons niet op zijn plaats.

*Onze* toon is in de eerste plaats wetenschappelijk. We hebben getracht een correcte interpretatie te geven van Nietzsches tekst. Voor zover dit gelukt is, mag zij als een succes beschouwd worden. Tegelijkertijd hebben wij - geleid door het vermoeden dat *Vom Nutzen und Nachtheil* ons wellicht nog op een andere manier aangaat dan slechts als object van academische interesse - getracht acht te slaan op de toon van Nietzsches woorden. Maar telkens wanneer we de poging wagen om deze toon ter sprake te brengen, komen wij tot de ontvullende ontdekking dat deze pogingen *zelf* uit de toon vallen. *Ze* doorbreken de rustige voortgang van het academische gesprek. *Ze* klinken pretentius en lijken een zinloze, literaire toevoeging aan de nuchtere voortgang van de interpretatie.

Deze scriptie kenmerkt zich door onrustige toonwisselingen. Telkens klinken er dissonanten die de harmonieuze voortgang van de tekst doorbreken. Het is mogelijk dat hier een gebrek van de auteur aan het licht komt. Maar zelfs als dat zo is, dan heeft dit gebrek vermoedelijk een ander karakter dan een eenvoudige onjuistheid. Het is een teken van de ontzegging van een horizon. Iedere poging om aan de toon van Nietzsches spreken tegemoet te komen, mislukt. Telkens moeten we vaststellen dat er niets anders op staat dan terug te keren naar de nuchterheid van de wetenschap. We lopen tegen de grenzen op van wat in deze tijd zinvol gezegd kan worden. Deze grens is geen methodische regel, maar is de horizon waarbinnen *wij* ons bevinden. Daarmee zou de mogelijkheid kunnen opkomen dat juist het wegvallen van Nietzsches woorden ons laat zien waar onze eigen woorden thuis zijn.